

PATAKI ISTVÁN NAPLÓÍRÓ, RADNÓTI UDVARI PAP

Pataki István kolozsvári professzorral egyidőben ismerünk egy másik Pataki Istvánt is, aki hasonlóképpen Sárospatakról származott, s bárha eredetük egészen különböző volt, Kolozsvárra történt letelepedésük után mégis atyafiságba kerültek. Ugyanis a professor a radnóti papnak Kobzos Borbála nevű első unokatestvérét vette feleségül.

A családi iratok a XVII. század első felében sárospataki lakosokként vallják Bojsza Pétert és felesége Bonyha Katát.¹ Ezt a forrást egészíti ki a sárospataki Rákóczi uradalom 1632 decemberében készített urbáriuma, amely a várbeli hajdúk hadnagyául Boisza Pétert nevezi meg.² A továbbiakban pedig — azt hiszem — nem tévedek, ha az 1651. évi kolozsvári sáfárpolgár október 14-i számadásában megnevezett személyek egyikében ugyanőt látom. Ugyanis „Erkezenek el estuere az Monumentumra³ ualo kóuekkal Nro 50 szekerrel, mellettek Ismet gonduiselók Eöreggh Aszoniunk Etekfoggioja Pataki Peter, Babolcziai Janos niolczad magokkal”. Innen azután Fehérvárra mentek tovább.⁴

A most megnevezett szülőknél egy István nevű fiáról tudunk, aki 1615 táján született Sárospatakon. Itt hihetőleg néhány osztályt az iskolában elvégezvén, miután azt a kort, vagyis a 16-ik életévet elérte, amikor a mesterségre szánt ifjakat apródul szokták szegődtetni, az apja a szabómesterségre adta. A kötelező négy-esztendő tanoncéveket bizonyosan szülőföldjén töltvén el, legényre szabadult fel.

Valószínű, hogy apja révén nemegyszer bejutott a Rákóczi-udvarba is, s ott tapasztalhatta azt az emberséges szellemet, amelynek különösen Lorántffy Zsuzsánna révén az udvari személyzet között is otthonosnak kellett lennie, Rákóczi pedig a józanságot, vallásosságot és megbízható pontosságot követelte meg, miként erről krónikájában Szalárdi is megemlékezik.⁵ Pataki (Bojsza) Péternek is tehát mindezeknek a kívánalmaknak meg kellett felelnie, s ezért fiát is így kellett nevelnie.

¹ Pataki Jenő családi iratai (Kéziratok az ENM-ban Kolozsvárt s e cikk szerzője által összeállított táblázatok.)

² Maknai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp., 1954, 188.

³ Vagyis I. Rákóczi György síremlékére.

⁴ A kolozsvári sáfárpolgár 1651. évi számadáskönyve, 118, 234.

⁵ Szalárdi János Síralmas magyar krónikája. 236.

A legénnyé felszabadult mintegy 20—21 esztendőes ifjú — a céh-követelményeknek megfelelő — vándorútra kelve, országot jártában Kolozsvárra jutott el. Itt mesterhez szegődvén, dolgozott, mígnem elkészítvén a remeket, Pataki Szabó István néven 27 éves korában 1642. január 7-én felvétetett a szabó céhbe.⁶ Jól érthetett mesterségéhez, s így idők folyamán keresett mesterré is lett, aki a városi polgárság vezető rétegébe küzdötte fel magát. Számatalan adat maradt fenn mind férfi-, mind női öltözetkészítményeiről.

Felesége Körösi Miklós tekintélyes polgár Anna nevű leánya volt; tőle született három gyermekéről van tudomásunk. Borbála nevű leányukat Tolnai István, a kolozsvári református kollégium teológiai professzora, majd ugyanitt való lelkipásztor és esperes s egyúttal keresett orvosdoktor vette feleségül; másik leánya: Kata Butyka György birtokoshoz ment férjhez; harmadik gyermekét: Pataki Istvánt, aki hihetőleg az 1650 körüli évek valamelyikében született, papi pályára szánta.

Ez az ifjabb Pataki István tanuló sorba jutván, a kolozsvári református iskolába adatott. Apáczainak Kolozsvárra történt rendelése évében kezdhetette meg oskolázását, azt azonban még nem érthette meg, hogy tanítványa lehessen, mert hiszen a professor elhunytakor legfennebb ha tíz-tizenkét évét tölthette be. Mikor azután a klasszisokat kijárta, mint studiosus, Porcsalmi András és Tolnai István, majd Porcsalmi után Pataki Tóth István vezetése alatt járta végig a felső évfolyamokat.

Az ifjú Pataki István 1672-től 1705-ig naplót vezetett, nagy kár azonban, hogy feljegyzéseit csak szemelvényekben adták nyomdafesték alá,⁷ ezért valószínű, hogy sok becses részlete maradt ismeretlen.

Ebből az írásból arra következtethetünk, hogy 1671-ben indult külső-országokbeli bűjdosásra. A közlemény nem szól róla, de későbbi feljegyzéséből az sejthető, hogy az egyházközség által nyújtott segély, továbbá családja tagjainak hozzájárulása meg egyes jóltevők apróbb adománya tette lehetővé közel négy esztendeig tartott egyetemi tanulását.

Először a hollandiai Utrecht egyetemén találunk reája. Az itteni anyakönyvbe 1671. június 25-én íratta be a nevét Horváti Békes János, Selyki Péter (Transylvanus) és Kolozsvári Sárospataki István.⁸ Ha már most itthon is utánanéznünk ezeknek az ifjaknak, a kolozsvári református kollégiumi alumnus diákok névsorában kapjuk meg: kollégiumi „Senior, Petrus Selyki academias tentavit visitare ao 1671”, és „Johannes B. Horváti ad academias iter suscipiens defunct(us) Bernae”.⁹ Bárha Pataki is e kollégium diákja volt, de mint szüleinél lakó „publicus”, tanulókorában nem szorulván az intézet anyagi támogatására, ezért neve sem került bele az alumnusok könyvébe.

A naplójából készített kivonatolás arról számol be, hogy 1672. június 3-ig tartózkodott Utrechtben. Ezen a napon ugyanis elmenekült a franciák elől, és sok viszontagság után július 7-én Marburgba érkezett. Társa volt Selyki Péter. Viszont az itteni anyakönyv szerint 1672. július 3-án iratko-

⁶ A szabó céh exaktorainak számadáskönyve. (Az ENM levéltárában használtam.)

⁷ Török István: Pataki István ref. pap naplója. TT 1887: 144—154.

⁸ Segesváry Lajos: Magyar ref. ifjak az utrechti egyetemen. Debrecen, 1935.

⁹ Nomina studiosorum collegii Claudiaci ab Anno Domini MDCLXVIII. 1. lap. (Az 1930-as években a kollégium levéltárában használtam.)

zott be Johannes Horvati de Békes Ungarus és Stephanus S. Patakinus Ungarus.¹⁰ E feljegyzésekben között napok között az eltérést az okozza, hogy amíg Pataki az új, addig a marburgi anyakönyv írója az ő naptár szerint számította az időt. A külsőországokbeli akadémiákra érkezett Pápai Páriz Ferenc Marburgban naplójába 1672. november 11-én azt jegyezte fel, hogy „Marpurgum Cattorum, ahol békével találtam a magyar atyfiakat, ugymint: T. Eperjesi Mihály,¹¹ Horváti János, Selyki Péter, Pataki István uraméket, kik Hollandiából szaladtak volt ki, a gallus harcolván a belgákkal, győzelmet is sok városin vevén”.¹²

Pataki tanulásbeli előmenetelének, sajnos, semmi nyoma sem maradt. Egyetlen vitaközését sem ismerjük. Azt gondolhatnók, hogy a háborús viszonyokra való tekintettel nem volt alkalma igénybe vennie a könyvsajtót, ámde mindenik bűjosótársától ismeretes egy-két kinyomtatott disputáció is. Naplójának kivonatolt szövege sem emlékezik meg semmiféle szellemi termékéről, pedig akadémiai éveit mégsem tölthette naplopással, bizonyság erre, hogy egyik európai hírű keleti nyelvész: Leusden János utrechti egyetemi tanár nem méltatta volna arra, hogy Patakinak hazatérte után egy esztendő múlva is: 1675. október 15-én levelet írjon. Különben szellemi beállítottságára utal az is, hogy 1677 áprilisában meghozatta Coccejus munkáinak hét kötetét.¹³ Tudjuk, hogy az összes művek az 1673—75. években 12 ivrényi kötetben jelentek meg,¹⁴ ezért lehetséges, hogy az első öt kötetet még megjelenésekor: külföldön vásárolta meg, s most csak pótolta a hiányt az azóta megjelent többi kötettel.

Visszatérve marburgi tanulásának idejére, feljegyezte, hogy megkapta a tanulmányi segély hátra maradt részét, nemkülönb az apjától s az anyjától, valamint Pataki s Tolnai professzortól és feleségétől: a diák Pataki nénjétől, Gyarmatiné nevű húgától, továbbá két kolozsvári polgárasszonytól, összesen 120 tallért, amiből mintegy 64 tallér adósságának kiegyenlítése után megvásárolta a hazaviendő ajándékokat. Nyolc nappal ezután, vagyis 1674. március 22-én Marburgból útba indulva, május 24-én már Désre érkezett. Itt négy napig időzve, bevárta a Kővárból feleségével együtt jövő Teleki Mihály fejedelmi titkos tanácsost, s hihetőleg az eddig kapott támogatás viszonzásaképpen átadta nekik a magával hozott ajándékokat, ugy mint „egy historicust, Ulisses peregrinanst, feleségének egy pár nyári kesztyűt, nagyobbik fiának Teleki Jánosnak egy szép rezes kalamarist (cum appertinentiis)”.

Teleki illő tisztességgel fogadta Patakit, s másnapi továbbmenő útjára postalovát és kíséretét rendelt. Estére így Boncidára érkezvén, ahol Bánfi Dénes ugyancsak tisztességgel látta vendégül, vele együtt vacsorázott a palotában. Május 29-én azután szerencsésen megérkezett szüleihez Kolozsvárra.

Július 13-án¹⁵ Uzdiszentpéterre ment Teleki Mihályhoz, aki 17-én Rad-

¹⁰ Zoványi Jenő: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói. It 1955: 345.

¹¹ Az Archiv N. F. XVI, 215. szerint „Michael Eperiesi Transylvanus” 25 esztendőes teológus 1671. március 2-án iratkozott be a leydai egyetemre.

¹² Koncz József: Pápai Páriz Ferencz naplója. ItK 1892: 398.

¹³ TT 1887: 149, 150.

¹⁴ Dézsi Lajos: Világirodalmi Lexikon. I, 454.

¹⁵ Eddig a Julianus-féle naptár szerint számolta az időt, e naptól kezdve azonban visszatért a Gregorianus-féle időjelölésre.

nóra vitte magával, s itt bemutatta a fejedelemnek s a fejedelemasszonynak. Július 22-én Apafi magához hívatta, déleesti prédikációját meghallgatta, s azután vacsorára felhívatta a palotába, amikor is sokat kérdezősködött tőle, vacsora után pedig bekísérvén a fejedelmet a maga szobájába, ott is kettecskén hosszasan elbeszélgetettek. Másnap megint vacsorára hívatta Apafi, s minthogy teológiailag ő sem volt képzetlen, hihetőleg ilyen tárgyú beszélgetést folytattak. A hónap utolsó napján azt jegyezte fel Pataki, hogy „Epitomen Historiae Universalis Johannis Cluverii” művét ajándékozta a fejedelemnek, Baló László udvarmesternek pedig „Hornii orbem Imperan-tem cum Ulysse Peregrinante ejusdem”. Apafiék az ajándékul adott könyvért és a lejövetei út költségeinek részbeni fedezetére 102 forintot adományoztak neki.

Pataki naplójából azt tapasztalhatjuk, hogy a fejedelmi pár már ekkor pártfogásába vette, maga mellett tartotta nemcsak Radnóton, de Ebesfalván s Fogarasban is, mígnem azután 1675. március 1-én a radnóti udvari, valamint gyülekezeti prédikátorságra rendelték. Ezek után pedig június 26-án szigorú vizsga után a generális synoduson Tiszabecsi Gáspár püspök pappá avatta. Ezután nemsokára, vagyis szeptember elején a fejedelemasszonynak — mint udvari pap — bejelentette házassági szándékát és választotta ki a kilétét, amihez azután kedvező választ nyervén, Ormándi István udvari pappal és sógorával: Tolnai István kolozsvári professzorral együtt útba indult Szilágysomlyóra, ahová szeptember 12-én érkeztek meg. Itt már másnap Ormándit és Tolnait a fejedelmi pár ajánló levelével leánykérőbe küldötte Miskolczi Csulyak Gáspár lekipásztorhoz. Minthogy pedig tőle kedvező választ hoztak, még aznap este megtörtént Miskolczi Judittal való kézfogása. Ezt azután egy hét múlva követte a lakodalom. Ormándi István eskette őket össze. A Patakival — úgy látszik — jóbarátságban levő Ormándi személyazonossága után kutatva, a Debrecenben subscribált alumnus diákok anyakönyvében találtam 1660-ban, amikor a kollégium diáksága Martonfalvi Györgytől az elfoglalt Váradról átvezérelt tanulósereggel erősen megnövekedett, „Stephanus Ormandi. Ex papisticis tenebris emersit in lucem, tandem Celsissimo principe Appafi pastor factus.”¹⁶ Vele kapcsolatosan még Teleki Mihálynak Fogarasból Bánfi Déneshez 1668. december 31-én intézett levelében találtam adatot, mégpedig „Egy jesuitából vallásunkra tért Ormándi nevű papnak (kit ő nagyságok magok udvarokban akarnak tartani) felesége beköltöztetése felől iratott urunk ő nagysága Kegyelmednek. Kegyelmedet kérem én is, legyen azon, hozzassák be. Isten is megáldja Kegyelmedet.”^{16/a}

A somlyai esküvőt követő napon az ifjú pár útba indulván Somlyóról, 23-án Kolozsvárra érkezett, ahol sógora: Pataki István professzor feleségestül kocsin és lovakkal jött elébük. 24-én itt is nagy lakodalmat csaptak. Majd 26-án Kolozsvárról kiindulva, 1675. szeptember 27-én érkeztek Radnóra. Itt október 6-án ment fel a fiatalasszony Apafinénál való bemutatkozásra.¹⁷

Mindezt szükségesnek láttam elmondani annak bemutatására, hogy tanulásbeli felkészültségét és világnézetét bizonyító tényleges adatok hiá-

¹⁶ Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. II, 135.

^{16/a} Teleki Mihály levelezése. IV, 403.

¹⁷ TT 1887: 146—149.

nyában társadalmi környezetét hívjam fel bizonyágtételre, hogy Pataki megbecsült és értékes egyéniség lehetett.

Az ezután következő esztendőkből vajmi kevés bizonyító emlék maradt fenn a radnóti papról. Az bizonyos, hogy a fejedelmi család részéről kellő megbecsülésben volt része. Erre vonatkozó szórványos adatot találunk például a napló 1676. szeptember 13-i feljegyzésében: „küldött a feleségemnek ő Naga egy suba alá való róka nyakból és farkból álló béllést.” Majd 1677. október 11-én hétfőn pestisben meghalván a fejedelemnek Zsuzsánna nevű négy esztendős leánykája, 15-én koporsóba tették, s ekkor a beszédet Pataki tartotta, másnap azután „könyörgés alatt indították temetni Kolozsvárra” a Farkas utcai templomban nyugvó Apafi-fiúcskák sírboltjába.¹⁸

Pataki feljegyezte az udvartól s a községtől kapott járandóságait is, minthogy azonban ezek semmiféle szellemi színvonalra nem utalnak, legfennebb csak arra következtethetünk belőlük, hogy családja tagjainak szaporodása miatt az élet terhei súlyosbodtak, emiatt célszerűbbnek látta jóvelmesebb egyházközség meghívását elfogadni. Ennek következtében az 1681. évben Kolozs városába kérezkedve, Apafiék jóváhagyásával új állását még ugyanabban az esztendőben elfoglalta. Itt készpénz- és természetbeni járandósága, amely a kamaraháztól járt, majdnem háromszorosa volt a Radnóton élvezett mennyiségnek.

Kolozsra történt költözködésük után néhány év múlva elhunyt Pataki első felesége, s ezért 1689 előtt újra megházasodván, Böszörményi Nagy Katát vette házastársul. A két feleségtől összesen tíz gyermeke maradt, mégpedig az elsőtől az 1676-ban Radnóton született Judit, aki Keresztes Ábrahámhoz ment férjhez, azután az 1677-ben született István, aki felnévelkedve előbb torockószentgyörgyi, majd 1714-től 1740-ig görgényszentimrei, ettől kezdve 1754-ben bekövetkezett haláláig magyarói pap és esperes.¹⁹ Harmadik gyermeke az 1682-ben Kolozson született Borbála, akit 1705-ben Técsi György kentelki és cegői pap vett feleségül. Pataki második feleségétől származott a többi gyermek, úgymint az 1689-ben született Kata, aki előbb Lévainé, majd Prágainé, végül Margitainé volt. Azután 1692-ben született Sámuel dési, majd kolozsvári orvosdoktor,²⁰ aki még négy nemzedéken keresztül adott nagyon derék orvos-leszármazottakat a társadalomnak, közöttük Erdélynek két protomedikusát is, leányágon pedig három generációnyi baconi Incze orvos származott tőle, közöttük egy orvos-professzor is. Következő gyermekük az 1694-ben született Anna Hatvani Istvánné, utána az 1696-ban született Ferenc uradalmi tisztartó, majd 1690-ben látott napvilágot Dániel belsőszolnoki szolgabíró, akinek utódai között is nem egy ismerős névvel találkozunk. Rajtuk kívül volt még két korán elhunyt gyermek is.²¹

¹⁸ TT 1887: 150.; Tököli Imre naplója. 81—83.; Cz. Vass György naplója. 7.; id. Nemes János naplója. (TT 1902: 558—59.) Cserei Mihály krónikája. 122.; I. Apafi Mihály naplója (EM 1930: 216.); Béli Pál levele. (Székely Oklevéltár. VI, 372.); Teleki Mihály postálkodásának diáriuma. (SzNM-ban.); Keresztény Magvető 1886: 558—59.; Teleki Mihály levelezése. II, 559.

¹⁹ Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1891: V, XI, XII, XX. és 1894: 10.; Protestáns Közlöny 1887: 313.

²⁰ PrK 1887: 446—47.

²¹ Lengyel Dániel, Pataki Jenő és Herepei János kéziratos adattára a sárospataki Pataki családokról.

Tehát mind fiú-, mind leányági leszármazottai között se szeri, se száma nem volt a nagyon kiváló embereknek, akik közül itt most csak a közelmúlt években elhunyt két világhírű férfi nevét említem meg. Az egyik Pataki Kálmán operaénekes, a másik pedig Tomcsik József bázeli orvosegyetemi professzor, a mikrobiológia egyik legkiválóbb tudósa.

Pataki Istvánról magáról mindössze még csak annyit tudok, hogy 1710-ben, netalán pestisben hunyt el.